

Antun Weissgerber

POVIJESNO-POLITIČKI FAKTORI KRIZE OBITELJI KOD NAS*

Teško izumiranje naroda u Hrvatskoj posljednjih godina, koje nas stavlja na dno svjetske statistike natalitet-mortalitet, pokazuju karte u reviji »Encyclopaedia moderna« 1970. br. 14, str. 57—58, 69—70.

Uzroke propadanja predobiteljskog i obiteljskog ćudoređa i poraznu sliku za Hrvatsku prikazuje knjiga Vere Erlich *Jugoslavenska porodica u transformaciji*.¹ Posebno djeluje usporedba s ostalim predjelima i narodima u Jugoslaviji (osim Slovenije i Vojvodine). Vrijeme istraživanja: od 1930. do 1940. godine ne obuhvaća poratnu krizu pod utjecajem socijalizma, emigracije, primorskog turizma. Mjesto istraživanja kroz 300 sela ne obuhvaća gradove u ritmu moderne civilizacije. Ali ipak podaci pokazuju najdublje spuštanje moralnog barometra hrvatske obitelji već davno prije današnje krize. Pogledajmo grafikone na str. 38., 63., 81., 100., 118., 127., 132., 134., 151., 168., 264., 266., 270., 271., 276., 286., 294., 307—309.

Pošto se donekle prouče anketni i statistički podaci o hrvatskom narodu, potrebno je dublje zaći u *uzroke propadanja*, ali i održanja obitelji, jer o njezinu zdravlju i plodnosti ovisi snaga i budućnost naroda. Prije nego potražimo terapiju za bolesno stanje, moramo ustanoviti dijagnozu zla, i to zašavši podaleko u prošlost, da bismo shvatili kontinuitet razvoja.

Metoda istraživanja mogla bi biti kao što se postupa u empirijskim znanostima: od pojava k neposrednim uzrocima pa sve dalje do zadnjih

* Ovo su samo skice za predavanje, koja treba nadopuniti i u pojedinostima ispraviti. Tiskamo ih zato da se njima mogu poslužiti kao putokazom i ostali predavači u obradi obiteljskih tema.

¹ Liber, Zagreb 1971., 2. izdanje.

uzroka koji su empirijski dohvatljivi. Međutim, u ovom predmetu ta metoda čini mi se prekomplikiranom, jer su bliži uzroci presloženo ovisni jedni o drugima i nerazumljivi bez onih daljnjih povijesnih uzroka. Bolje nam je iz praktičnih razloga poći od daljnjih uzroka k najbližima, jer će tako izići slika od elemenata k sintezi, od jednostavnoga k složenome. Organska slika razvoja i pozitivnih i negativnih promjena postaje time jasnija nego kad bismo išli retrospektivno unazad u prošlost. Ispitivanje, naime, obiteljske problematike uvelike naliči na biološko ispitivanje genetske šifre organizama. Genetska je šifra kao zigota spoj dviju gameta, muške i ženske, a ove su opet plod prijašnjih života, dok je zigota početak novog života. Na genetsku šifru utječe naslijeđe roditelja, ali u novoj kombinaciji i s novim varijacijama. Ako još nadodu strmoglave mutacije, šifra se dublje mijenja, ali samo unutar svoje vrste; u umjetnim mutacijama ona se najviše mijenja na lošije u devoluciju, ne u evoluciju. I obitelj prenosi na potomstvo osim genetske šifre još mnogo važniju *psihičku šifru duhovnog naslijeđa*, napose čudorednih vrednota. Nova obitelj nosit će u mnogome duh, pečat prijašnjih obitelji, ali s mnogo varijacija. No izvana nadodu jaki utjecaji iz društva, koji mogu donijeti u obitelj porazne i plodne mutacije. Dakako, ta usporedba ne želi zanijekati moć slobodne volje pojedinaca, nego naglasiti koliko su moćni u formaciji obitelji moralni faktori naslijeđenih, ali i mutacioni faktori izvana unesenih jakih promjena. Sloboda samoodlučivanja postoji, ali je ona u obiteljskoj problematici jako ovisna i o naslijeđu iz prijašnjih obitelji i o jakim promjenama u okolini. U širim razmjerima opažamo da se dobro i zlo obitelji prenosi psihičko-etičkom šifrom, dakako, s manje stabilnosti nego je to pri prenošenju tjelesnih svojstava genetskom šifrom.

Splet uzroka u našem predmetu vrlo je složen. No ipak možemo donekle odijeliti kao glavne faktore: povijesno-politički, društveno-ekonomski, psihičko-etički i religijsko-ideološki spoj uzroka. S rubova egzistencije prođiremo tim putem prema dubini duše, od izrazito vanjskih prema snažno unutarnjim činocima.

Taj kratak i zbijen prikaz samo nabraja glavne činjenice i uzroke, zato traži daljnje proučavanje i ispitivanje u navedenoj literaturi, koja je, usput rečeno, kod nas vrlo oskudna.

Ovdje obrađujemo prvo područje uzroka, koje djeluje više kao vanjski okvir za unutarnje zbivanje: povijesno-politički i društveno-ekonomski uvjeti i uzroci. Počinjemo izdaleka, da nam slika bude potpunija.

1. *Seoba naroda* razorila je na našem tlu staru rimsko-grčku društvenu strukturu: patricijsko-plebejsko-ropsku. Obitelj je u antikom društvu bila postala veoma dekadentna i natalitetom bijedna. Rimsko carstvo imalo je u Kristovo doba oko 60 milijuna stanovnika, a u 5. v. pred svoju propast oko 16 milijuna. Osim građanskih ratova i nekih povremenih pošasti stanovništvo je splasnulo i od krize obitelji: robovima nije bilo stalo da rađaju djecu-robove, a bogatim latifundistima bilo je više do uživanja i reprezentacije nego do toga da potomstvom osigu-

raju državi snagu. Tako su carevi bili prisiljavani da uzimaju barbare u vojsku, dok im ovi ne preužeše carstvo.

Ostaci antikne društvene strukture zadržase se kod nas u primorskim gradovima bizantskog »temata Dalmacije«, koji je konačno bio uključen u hrvatsku narodnu državu za kralja Petra Krešimira IV. — g. 1053. Ropstvo je pod utjecajem kršćanstva bilo već odavno ukinuto, a kmetstvo ublaženo jačim kolonatom. Obitelj je tada već bila moralno izliječena pod utjecajem Crkve i nevolja u seobi naroda. U ekonomiji dalmatinski gradovi vode jakim zanatstvom i trgovinom na kopnu i na moru, a u kulturi graditeljstvom i prvom književnošću, te mnogim školama benediktinaca. I glagoljaši žive od te kulture, prenoseći je u narodni jezik. Ti će gradovi sačuvati kontinuitet kulturnog razvoja i u doba najjačeg mongolskog i turskog razaranja, koje je kopnenu Hrvatsku bacilo za stoljeća unazad glede kulturnog uspona. U obiteljskom životu u tim gradovima nije bilo moralne krize do renesanse, a tada ona zahvaća više patricijsko društvo, osobito bogati Dubrovnik.

2. *Slaveni* donose u novu postojbinu vrlo zdravu obitelj s patrijarhalnom zadrugom, rodovskim plemstvom i naturalnom privredom. Na području Balkana nalaze ilirska i keltska plemena stočara, koji žive u sličnom obiteljskom uređenju, prilično izolirani od životnih tijekova Rimljana. One poromanjene zovu Vlasi (od stare germanske riječi Weel = stranac), koji se sa Slavenima izmiješase. Ipak ih sredovječni zakonici smatraju posebnom etničkom skupinom. Sasvim na jugu ostadoše neporomanjeni ilirski Albanci s vrlo jakom zadržanom obiteljskom zajednicom.

Plemenska društvena struktura najduže se i najčišće sačuvala u Crnoj Gori i kod albanskih Šiptara (Šćipetara). U Hrvatskoj najduže se sačuvala u rodovsko-plemenskim rezervatima: Poljica, Vinodol, Tropolje . . . No seljačka zadruga ostala je osnovni tip obiteljskog života na cijelom hrvatskom tlu sve do polovine 19. v. i kod kmetova i kod slobodnih seljaka i u vojnokrajiškoj zoni. Čuvala ju je naturalna privreda unatoč različitim političkim i društvenim strukturama. Zadrugu je na selu rastepla provala novčane privrede kapitalističkog društva.

3. *Germanski feudalizam*, za razliku od ostalih oblika feudalizma, donosi prevagu *donatarskog plemstva* po kraljevskim darovnicama. To je uređenje u službi jačanja središnje vlasti, dok je u rodovskom plemstvu slaba središnja kraljevska vlast radi moćnih nasljednih velikaša. U donatarskom plemstvu jača kmetstvo, a suzuje se prostor slobodnih seljaka. Time jačaju i prisilne daće, tlake, nasilja moćnih, među koja spada i nesretna zloporaba »ius primae noctis« — pravo prve noći za tek vjerenu zaručnicu seljaka. Kršćanstvo je uspijevalo zauzdati silovitost velikaša nad kmetovima u naponu crkvenog utjecaja tzv. visokog srednjeg vijeka, ali pri kraju srednjeg vijeka u društvenoj anarhiji plemići postaju sve gori, kmetstvo sve teže, pa je to urodilo teškim seljačkim pobunama (u 15.—16.

vijeku). Feudalni sistem djelovao je na obiteljsku strukturu malog svijeta, najviše seljaka, utoliko dobro što je ljude zbijao oko ognjišta i porodice, jer su bili isključeni iz političkog utjecaja, pa i iz vojne dužnosti. Donatarski feudalizam imao je stalnu stalešku vojsku, dok je seljak imao obrađivati zemlju. Opću narodnu vojsku moglo je dignuti rodovsko-plemensko društvo, kao što to bijaše za ranih narodnih kraljeva (Tomislav: 100.000 pješaka i 60.000 konjanika).

Donatarsko plemstvo prodire u Hrvatsku sustavno za Bele III. Arpadovića, no tome se opire dalmatinska Hrvatska. Mjesto starih plemenskih župa kralj Bela uvodi velike županije pod vodstvom visokoga plemstva. Bosanska banovina najviše se opire toj novosti i u nju donatarsko plemstvo nije moglo prodrijeti ni kasnije. Rodovsko se plemstvo u Bosni udružuje s bogumilima kao ne samo vjerska nego i društvena opozicija Budimu. U opoziciji protiv Sigismunda udružuju se s Turcima, koji su tako napokon Bosnu osvojili, a bogumili i većina plemstva prijeđe na islam. Od bosanskih kraljeva jedini je Tvrtko mogao nadjačati moćno plemstvo, dok su ostali kraljevi bili prema njemu nemoćni. Prešavši na islam, nisu bosanski plemići mnogo poprimili od islamskih haremskih običaja. Ostali su u nekoj umjerenoj opoziciji prema Orijentu i sultanovoj Porti, čuvajući svoju autonomiju kao i nekad u hrvatsko-ugarskoj državi. Poprijeko su gledali na velike vezire Anadolce kao na nametnutu vlast.² Bosanski su muslimani osim nekih pojedinaca sačuvali vrlo čvrstu obitelj s iznimnom poligamijom pokojeg velikaša. No objest plemića iz srednjeg vijeka očitovala se ne samo u ratobornosti nego i u »ius primae noctis«. Od nje se kršćanska raja brani bijegom u planinski život. Ostatak te obrane sačuvao se u župi Kraljeva Sutjeska, gdje se još i danas obavljaju vjenčanja jednom godišnje za sve parove, da bi se tako mogli obraniti od »lova na zaručnice«. Kršćani hvataju planinu i zbog drugih razloga.

4. *Slobodni gradovi* kraljevska su tvorevina da dobiju protutežu protiv moćnih feudalaca. Glavna su baza obrta i trgovine, a postepeno i kulturnog stvaralaštva, kako to pokazuju sredovječne katedrale i škole u slobodnim gradovima. U gradskoj sredini utjecaj je Crkve i vjere najjači sve do sitnih oblika staleškog života (cehovi). Obiteljski je život uglavnom vjekovima neporočan, ali su kuge počesto desetkovale i na trećinu svele njihovo stanovništvo. Prve obiteljske moralne krize javljaju se u doba renesanse, kad je kult staroga poganstva otvorio vrata javnim kućama i bludnicama (kurtizane). No ta je pojava kod nas ušla preko Italije u neke dalmatinske gradove, napose u Dubrovnik. Međutim, katolička obnova u doba baroka potiskuje to zlo. (Gundulić: »Suze sina razmetnoga«) Uopće su teške turske provale i patnje naroda djelovale kao lijek protiv kvarenja slobodnih gradova u to doba (Marulić i njegova »Judita«).

² IVO ANDRIĆ, *Travnička kronika*.

5. *Orijentalni utjecaj*: iako je Bizantsko Carstvo imalo u početku jak utjecaj na Hrvate, poslije Branimira nestaje taj utjecaj u političkom životu, ali ga ima mnogo u kulturi. Međutim, na obiteljski život nema gotovo nikakva utjecaja, pa ga nećemo podrobnije promatrati.

S provalom Turaka i njihovom dugovjekom osvajalačkom snagom prodire k nama jak orijentalni utjecaj. Taj je utjecaj najjači u Bosni i Hercegovini, gdje je njihova vlast trajala preko četiri stoljeća. Za kršćansku raju turska je vlast teška, od nje se oni brižno čuvaju, pa je onemogućen utjecaj na obiteljski život. Tek je tolik da zbija ljude u obiteljsko gnijezdo, koje time postaje glavno utočište i otpora i religioznog života. Između stroge vlasti i ispaćene raje ne može nastati psihološki most za primanje ni islamskih obiteljskih običaja ni obijesti plemića prema ženama. No u islamizirano plemstvo prodire dosta orijentalnog utjecaja, koji se miješa sa starim plemenskim običajima. Bosanski muslimani malo poprimaju od haremskog života orijentalnih Turaka, no položaj žene ipak se pogoršava i ona po shvaćanju islama postaje posve zatvorena u kuću, posve otrgnuta od javnosti i kulture. Turska vlast jako utječe na obiteljski život kao *konzervator patrijarhalne obitelji* i prirodne privrede. Što su negdje Turci duže vladali, to je združni život dulje trajao ili se posve sačuvao (Makedonija, Kosmet). I obratno: što su odnekale prije istjerani, to je brže nadošao utjecaj Zapada s kulturom i privredom novčanog gospodarstva. Koliko je to bilo pozitivno ili negativno za obiteljski moral, vidjet ćemo nešto kasnije.

U Slavoniji čini se da je kraća vlast Turaka ostavila dublje tragove na obiteljski život. Reljković ističe u svom »Satiru«
zao utjecaj tzv. »turskih skula«, koje su kroz sijela i prela širile pokvarenost, izraženu u narodnim stihovima mnogih raskalašenih pjesama (»Bećarac«). Dok su u drugim našim krajevima ljubavne pjesme folklora pune plemenitosti i moralnih vrednota, slavonske su mnoge ljubavne pjesme upravo đubrevite, pune pritajenog i otvorenog traženja seksa i izvan braka... No jesu li tome uzrok samo »turske skule« ili kasnije nadošle krajiške skule, naskoro ćemo vidjeti. Možda je razlog jačem utjecaju raskalašenosti u Slavoniji upravo u tome što su ondje 180 godina bili feudinci pravi anadolski Turci i što je dio njih nakon oslobođenja Slavonije ostao i prešao na kršćanstvo, a ipak zadržao u duši staro haremsko i ratničko slobodarstvo prema ženi. Trebalo bi to povijesno istražiti pa da se postave sigurne tvrdnje. Svakako je očito da je slavonsko selo od davnine zatrovano u obiteljskim odnosima i u ćudoređu, a pjesma samo pokazuje pokvareno stanje.

Turska je najezda probudila u našem kršćanskom narodu *herojska raspoloženja* i *epski genij*. Taj je element imao u patrijarhalnoj obitelji strogo moralno zaleđe i težnju da potomstvom osigura snagu otpora, a vjernošću obitelji kontinuitet vjekovne borbe »za krst časni i slobodu zlatnu«. Erotika je na rubu interesa, stoička žrtva goni hedonističke težnje, osim u rijetkim slučajevima pokojeg pustahije-ratnika. Žena je u narodnoj epici viteški ideal, »vjerna ljubovca«, »majka sokolova«,

milostiva njegovateljica »ljutih rana iz boja junačkog«. Ako je nevjerna, čeka je kazna krvave osvete ili simbolički: da joj »zmije oči piju«. Naprotiv, islamska je narodna poezija sva natopljena erotskim težnjama, iako se one baš mnogo ne ostvaruju, ali su neutaživa glad »sevdaha«. Vrhunac spajanja kršćanskog herojskog i religioznog elementa u stoičkoj žrtvi i borbi imamo izražen u najljepšem našem umjetnom epu, »Smrt Smail-age Čengića« od Ivana Mažuranića. U toj borbi sloboda se shvaća kao uvjet ljudskog dostojanstva i narodnog opstanka, a ne kao atmosfera za moralno slobodnjaštvo ili za nemoralnu anarhiju. Pojam »sloboda« sav je upravljen na društvenu tiraniju turskog imperija. To je bila vjekovna atmosfera za netaknutu čvrstoću i plodnost obitelji u našem narodu. No što je borba više jenjavala i napokon svršila, taj je herojski element gubio snagu da čuva moralno zdravlje obitelji. Ali u našu stariju književnost prenio je mnogo divnih vrednota.

6. *Venecija* je tri stoljeća vladala u dalmatinskoj Hrvatskoj, baš u doba kad je Turčin harao po ostalim pokrajinama. Kako je trgovački dobila tu vlast, tako ju je trgovački i iskoristila. Bilo je tu mnogo diplomatske vještine i koristoljublja, a malo borbenosti. Međutim, na rubu turske granice djelovali su hajduci u četama te upadali na tursko tlo. U Senju vodili su borbu, i s Turcima i s Mlečanima, senjski uskoci, prvoborci hrvatske djelomične neovisnosti. Dinarska je unutrašnjost živjela u herojskoj borbi za ono nešto slobode, dok je Primorje više trgovalo i bavilo se kulturnim stvaralaštvom. Tu je tešku borbenu situaciju opisao fra Kačić Miošić u svom »Razgovoru ugodnom naroda slovinskog«. U vjerskom pogledu Venecija je bila zaštitnica katoličanstva, obiteljski je život bio jako zaštićen urednim zakonodavstvom. Na primorskom tlu razvila se postepena novčana privreda, koja je stvorila organski prijelaz iz patrijarhalnog u modernu situaciju, dok je svuda drugdje taj prijelaz bio nagao i kaotičan. Zapadna kultura vodila je misao i dala širok prostor slobodnijem biranju bračnog druga, otmjenijem postupku s ljudima, a kasnije demokratskim obiteljskim i društvenim odnosima. Crkva se borila protiv svake rastave i čedomorstva, tako da je do u najnovije vrijeme 20. vijeka u toj zoni obiteljski život pretrpio najmanje burnih preformacija i deformacija. No kad je nahrupila velika emigracija u Ameriku, počinje jaka kriza u obliku mnogih neudatih žena i predbračnih odnosa. Ali to već nije doba venecijanske, nego austrijske vlasti.

Posebna značajka primorske obitelji jest duga odsutnost muževa-pomoraca. To stvara u žena mnogo unutaršnjeg moralnog heroizma i duboke nostalgичne ljubavi za dalekim drugom koji se ima vratiti. Koliko su pomorci na dugim putovanjima ostajali vjerni, teško je općenito govoriti. Toga je bilo najviše u otaca velike religioznosti i brojnog poroda.

7. *Austrija* je postala glavna katolička velesila protiv turskog imperija od Indije do Budima. Okupila je mnoge narode pod habsburškom krunom, uglavnom ženidbama i ugovorima dinastije. U toj zajednici kršćanskih naroda bilo je mnogo ustavne i zakonske raznolikosti, ali i uprav-

noga reda i financijske sigurnosti. Država je bolovala od povremenog apsolutizma i nacionalne neravnopravnosti prema slavenskim narodima, no ta su zla više osjetili plemstvo i inteligencija, dok je mali svijet veoma poštivao i krunu i upravu zbog pravne sigurnosti i zaštite religije. U državi je bilo prilično mnogo prostora za ljudsku i kršćansku slobodu, ali ne za narodnu ravnopravnost. Puk je prema državi bio lojalan, dapače pun religijskog poštovanja, tako da je — obratno nego u Turskoj — nastao *psihološki most za primanje svega odozgo*: i kulturnih i vjersko-moralnih vrednota, ali i kvarenja, kad je odozgo od uprave započela obiteljska dekadencija i jozefinističko ispražnjivanje unutarnje religioznosti. Odanost prema vlasti i kruni daje nam razumjeti zašto jozefinizam u Hrvatskoj nije našao onog otpora na koji je naišao, na primjer, u Belgiji. Toj odanosti korijeni su i u vjekovnoj borbi s Turcima i u poštenoj upravi i zakonu. Nakon velikog rata, u kome su kršćanske vojske pod Eugenom Savojskim istjerale Turke iz Podunavlja, prestaje grčevit strah pred neprijateljem i započinje obnova zemlje. Hrvatska je to najviše osjetila između Save i Drave: ekonomski, kulturni i vjerski život se obnavlja. No plemstvo širi svoju dekadenciju baš u obiteljskom životu: pleše po baroknim dvorovima i upušta se sve više u ljubavne afere. Vojnički stalež ih nasljeduje i prenosi zlo u narod. Prototip te dekadencije bio je amoralni avanturist barun Trenk, sa svojim pandurima, divljak u boju, a kad nije u boju, lovac je žena i djevojaka za »ius primae noctis«, pa i preko toga. On postaje neki oficirski mit Vojne krajine, uzor ženskara-ratnika-pustolova.

Vojna krajina, ustrojena od Marije Terezije kao obrambena linija protiv Turaka, imala je posebno loše uvjete za obiteljski moral. U vrlo dobroj i strogo vojnoj disciplini seljaci su bili bogati posjednici zemlje, ali vezani na gotovo doživotno vojništvo (do 60. god.). Dok su se muševci potucali po cijeloj carevini, kvareći se daleko od doma, dotle su žene očijukale kod kuće s domaćim oficirima (»oficiruše«, »švalerke«). U raspuštenim vezama, a bježeći od nezakonite djece, uvukla se česta praksa pobačaja, koja je u 19. vijeku prešla i na zakoniti porod. Pad nataliteta još se ne osjeća u statistikama do napoleonskih ratova. Poslije njih nastaje nagao pad poroda i poznata »bijela kuga«, koja je zatrla više naroda nego turski ratovi. Opća pokvarenost uz službenu vanjsku religioznost stvorila je tip licemjernog morala i fasade formalističke religije. Graničar je bio navikao da sve prima po komandi, pa je čak i na korizmu ispovijed išao pod prijetnjom šibanja ako je propusti. No iza korizme ispovijedaonica bi išla na tavan do slijedeće korizme. »Befel je befel«, posta pokretačem svega u crkvenom životu. Sakramentalni život bio je minimalan, a glavno posta vanjsko: barjaci, procesije, prangije, konjica, plotuni. . . Iza napoleonskih ratova provala libertinističkih ideja još je pogoršala moralno propadanje.

Jozefinizam je na već nastalo zlo dodao moralan pad i bijedno stanje u redovima klera, koga uzgojiše centralna sjemeništa Josipa II. Taj se

kler gubio u feudalnom bogatstvu, u klasnim privilegijima, u politikantstvu, u uskim vezama s činovništvom i oficirima, dobroano i u konkubinarstvu, pa je prestao biti sol evanđelja na nastalo zlo. Kako će protestirati protiv seksualnog nemoralna kad bi morao najprije osuditi svoje zaštitnike i samoga sebe? Značajna je činjenica da kroz cijelo prošlo stoljeće ljudi Crkve šute na opću pošast »bijeje kuge« i masovnog pobačaja. Bar tako izgleda po pisanim crkvenim dokumentima. (Dr. Buturac). To stanje posebno zorno opisuje roman A. Matasovića »Crno kraljevstvo«, pa i romani I. Kozarca. »Fasadno kršćanstvo« jozefinističke ere najviše je naškodilo na tlu Vojne krajine, no posljedice su jake i po ostalim krajevima Banske Hrvatske. Jedino u Lici i Krbavi i na Kordunu nije bilo opće dekadencije bračnog morala, unatoč krajiškoj upravi. Bit će to zbog mnogo tvrdog života i siromaštva, zbog boljih tradicija iz herojskog razdoblja borbe s Turcima, no možda i zbog toga što je Marija Terezija po Lici razmjestila senjske uskoke kao kapetane, a u njih nije bilo žalosnih obiteljskih tradicija plemstva i austrijske vojske.

Austrijska uprava u Dalmaciji u toku 19. vijeka nije imala takvih posljedica za obitelj. Tamo nije bilo ni Vojne krajine, ni dekadentnog plemstva, ni jozefinističkog klera. Crkva je u velikoj većini bila na duhovnoj visini, budna da opominje i da se bori protiv pobačaja i rastava. Kler se uzgajao pod jakim utjecajem papinskog Rima i mediteranskih tradicija, a glagoljaši bili su i siromašni i puku vrlo blizi, bez feudalnih privilegija. Sve je to koristilo i moralnom zdravlju obitelji, dok nije nađošlo veliko iseljavanje u Ameriku i kvarenje međunarodnog turizma.

8. *I. svjetski rat i stara Jugoslavija* ujedinili su Južne Slavene u jedan državni okvir, ali s vrlo različitim tradicijama i jakim protivnostima. Standard je padao, ekonomska kriza oko 1930. ubrzala je rasap za drugu, na sjeveru Hrvatske skoro do kraja, a u Bosni i Hercegovini brzim tempom. Agrarna reforma bila je provedena grubo, više po političkom stavu, nego po razmjeru proizvodnih snaga. Glad je često pohodila južne krajeve.

Unatoč teškim ekonomskim i političkim krizama Jugoslavija je između dva rata imala najjači natalitet u Evropi: prirodni prirast 15,2, iako je istovremeno imala najviše pomora dojenčadi: 159³. No raspored nataliteta-mortaliteta bio je vrlo različit u raznim pokrajinama: najslabiji u Hrvatskoj — Savska banovima i Primorska banovima imaju težak pad nataliteta uz veću smrtnost nego je bila u drugim krajevima Jugoslavije.⁴ Srbija je naprotiv imala visok natalitet kao u patrijarhalnim sredinama, isto tako južni krajevi, iako su bili udarani gladnim godinama. Razlozi za pad u hrvatskim banovinama nisu ekonomska neimaština, nego želja za

³ VERA ERLICH, *Jugoslavenska porodica u transformaciji*, str. 265.

⁴ V. ERLICH, nav. dj., str. 265—266.

lakšim i bogatijim životom, duh koji je nadirao iz gradova i preko liberalne inteligencije . . . No u to doba Crkva mnogo jače reagira protiv zla i preko propovijedi i preko katoličkog tiska. Međutim pobačaji su sve češći, napose u Srbiji i Hrvatskoj.⁵

Brak kao ustanova bio je u staroj Jugoslaviji zaštićen državnim zakonima, koji su potpuno poštivali crkveni brak. Zato su rastave vrlo rijetke na selu, osim kod pravoslavnih, kojima crkveni zakon dozvoljava rastavu. No na selu su i kod njih rijetke.

U Dalmaciji jak pad nataliteta više je uzrokovan mnogim neudatim djevojkama i odsutnošću muževa u tuđini, nego pobačajem. Ipak i gradska civilizacija i jači prodor turizma unosi amo mnogo preventivnih sredstava za »čuvanje od djece«⁶.

9. II. svjetski rat progutao je mnoštvo stanovništva, pače cijela su sela negdje poharana i uništena. Poratno stanje se odrazilo i na obitelji. Teško je o tome dati bilo kakve pouzdane statistike i analize. Samo da nabrojim neke nove faktore, koji djeluju negativno na porodični život: opterećenje seljačke privrede, nagla industrijalizacija i urbanizacija vuku seosko stanovništvo u gradove s vrlo lošim stambenim uvjetima; teška emigracija u inozemstvo najteže pogađa obitelj;⁷ pobačaj legaliziran a propaganda kontracepcije postaje općenita u svim laičkim novinama i revijama; prva pošast panseksualizma prodiere sa Zapada k nama iza 1960. godine; turizam u Primorju postaje velika grana privrede, ali i veliki mamac na gotov novac, lakši život i vanbračne veze; neki su otoci opustjeli od trke u grad i denataliteta.

Dok je u prijašnjim periodama i krizama učinak bio raspadanje parijahalne zadruga u pojedinačne inokosne obitelji s vlastitim gospodarstvom, novi utjecaji industrijalizacije i emigracije *opasno razbijaju i tu pojedinačnu obitelj*: muž u inozemstvu, a žena kod kuće; žena u tvornici i na poslu, a djeca u vrtićima ili kod starih baka; stari roditelji ostavljeni na selu i nemoćni za rad, a mladi odoše u civilizaciju; pred zakonom se postizavaju rastave i sklapaju novi brakovi . . . Ideal postaje standard, a djecu premnogi gledaju kao zapreku za dizanje standarda. Činjenica je, da u teškim nevoljama iza rata nije padao natalitet, pače ponegdje se podigao. Kad je omogućeno poći na rad u inozemstvo i podizati životne uvjete (iza 1960.), naglo se počeo rušiti natalitet u Hrvatskoj.

Već i ovaj površni prikaz pokazuje, kako nisu oskudica i povijesna nevolja rušioći obiteljskog ognjišta, nego je to zlo mnogo više napredovalo u sredinama obilja i trke za novcem, visokog standarda i hedonističkih težnji. Oskudica je rijetko gdje rušila natalitet: možda više u gradskim predgrađima nego na selu.

⁵ V. ERLICII, nav. dj., str. 270.

⁶ V. ERLICH, nav. dj., str. 271.

⁷ *Encyclopaedia moderna*, V. 14, str. 63.